

MILE BOGOVIĆ

GDJE JE RADILA SENJSKA GLAGOLJSKA TISKARA OD GODINE 1494. DO 1496.?

Mile Bogović
Sakralna baština
HR 51270 Senj

UDK:655.1/3(497.5 Senj):003.349.1
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 1994-11-30

Autor drži da je u dosadanjim radovima o Senjskoj glagoljskoj tiskari naglašavan samo rad poznavalaca jezika i pisma, a zanemaren je onaj drugi, tehničke i zanatske naravi. Uspoređujući grb senjskoga zlatara Martina Živkovića, koji je djelovao u isto doba kada i Senjska tiskara, i znak Senjske tiskare na *Spovidi općenoj*, uočio je da se svi elementi znaka nalaze i na grbu. Na osnovi toga drži da je tehnički posao mogla obavljati radnja koju je vodio isti Martin Živkovića.

U povodu 500. obljetnice Senjske glagoljske tiskare postavilo se pitanje na koju bi kuću trebalo postaviti prigodnu spomen-ploču. Znade se da je glagoljska tiskara koncem 15. i početkom 16. stoljeća djelovala u Senju, ali nemamo sigurnih podataka o njezinoj lokaciji. Za drugo razdoblje rada te tiskare imamo podataka u kolofonima tiskanih knjiga da je tiskara bila u "hiži arhižakna Silvestra Bedričića". Je li ona u istoj kući bila već 1494., jer je već tada Silvestar Bedričić bio uz Blaža Baromića ključna osoba u radu tiskare, teško je odgovoriti.

Zbog velike vremenske praznine u radu tiskare (1496.-1507.), pretpostavlja se da se nešto važno dogodilo što je prekinulo rad, odnosno promijenilo uvjete rada. Budući da se Blažu Baromiću opravdano pripisuje inicijativa u osnivanju i radu tiskare, razumljivo je da postoji sklonost da se rad tiskare veže ne samo uz njegovu osobu nego i uz njegovu kuću. Zato se pošlo u traženje njegove kuće. U "Livelima" Senjskoga kaptola spominje se "Kuća

Baromića",¹ ali ne kaže se o kojem se Baromiću radi. Ta se kuća nalazila na Cimiteru. Poznato nam je da je u Senju postojao pored Blaža i Matija Baromić, koji je 1527. sačinio svoju oporuku. U njoj ostavlja svoju kuću Senjskom kaptolu. Štefanić nagađa da je tu kuću Matija primio od svoga strica Blaža.²

Slijedom tih misli moglo bi se naslutiti da je tiskara bila na Cimiteru, tj. u blizini katedrale. No taj bi zaključak vrijedio samo ako je tiskara doista radila u Baromićevoj kući i ako se podatak "Kuća Baromića" u "Livelima" odnosi upravo na kuću Blaža Baromića. Iako neka vjerojatnost postoji, ipak ni tu nismo došli do jasnog zaključka.

Kad je posrijedi nedostatak podataka, prave se razne kombinacije. U našem slučaju znamo samo da je Blaž Baromić bio u Veneciji i da je ondje naučio kako se knjige tiskaju. Ondje je, naime, 13. ožujka 1493. tiskan njegov glagoljski brevijar. Pritom se ne smije smetnuti s uma da je ondje postojala jedna radnja (*oficina*), krug "tehničara" koji nisu morali znati ni glagoljicu ni staroslavneski jezik, ali su morali znati kako se lijevaju i režu slova, kako se upravlja strojem, kako se radi s papirom, kako se uvezuju knjige i sl. Ljudi koji u takvoj radnji rade, izučili su prethodno tu vrstu poslova. Trebalo je dosta vremena da oni taj veoma složen posao svladaju. Najjednostavnije je reći da je biskup poslao Blaža u Veneciju, gdje je on, tiskajući svoj brevijar, naučio kako se tiskaju knjige i nabavio alat, s njime došao u Senj i ondje počeo raditi.

Pitanje je jesu li svi poslovi išli baš preko Blaža, odnosno je li Blaž bio sposoban preuzeti svu složenu djelatnost oko tiskanja. Za Kožičića znamo da se za onaj posao tehničke naravi oslonio na druge; iz Brescie doveo majstore, drugdje nabavio strojeve i potrebni alat, a složenije klišeje posebno je naručivao u drugim tiskarama.³ Blaž je, doduše, mogao u Senju početi poučavati ljude iz početka, tj. osposobljavati za rad i znalce jezika i slova, i znalce tehnike i zanata. Ali Senj u to vrijeme nije mjesto gdje se ljudi trebaju poučavati o počecima rada u struci koja je u susjednoj Veneciji već desetljećima cvjetala.⁴ Grgur Senjanin spominje se među tiskarima, doduše u Veneciji, već godine 1483. Knjige nisu kružile samo po gradu Veneciji nego i po cijeloj mletačkoj državi. To znači i u Senju susjednoj Baški, s kojom je Senj imao najtješnje veze. Imajući u vidu

¹ Kaptolski arhiv Senj, knjige br. 2, f. 14v. Za tu kuću kaže se da u njoj stoji gospodin Matija Belić i da se ona nalazi na Cimiteru, tj. uz katedralu.

² Vjekoslav Štefanić, *Oporuka Matije Baromića od 1527.*, Radovi Staroslavenskog instituta, 2, str. 231.-234.

³ Usp. Anica Nazor, *Kožičićeva glagoljska tiskara u Rijeci*, Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji, JAZU, Znanstveni skupovi, knj. 1, Zagreb 1991., str. 137.-138.

⁴ Do 1500. godine u Veneciji je poznato oko 150 manjih ili većih tiskarskih radnji-oficina! (v. Dražen Budiša, *Počeci tiskarstva u evropskih naroda*, Zagreb 1984., str. 17.

visoku kulturnu i materijalnu razinu grada Senja u ono vrijeme, posve je realno pretpostaviti da su se neki zanatlije vježbali u umijeću tiskarstva. Teško bi bilo zamisliti da iz tiskarskih strojeva prvo iziđe najveće djelo - misal. Trebalo se vježbati tiskajući nevažnije tekstove, kao što je to činio i Gutenberg. Ako se uzme da je Baromić mogao doći iz Venecije u Senj tek koncem ožujka 1493. (jer je tek 13. istog mjeseca dovršen njegov brevijar), a da je 7. kolovoza 1494. već dovršen Senjski glagoljski misal, nije imao dovoljno vremena da počne iz početka poučavati suradnike i obaviti sav posao oko tiskanja. Poznato nam je, naime, da je rad na tiskanju *Naručnika plebanuševa* trajao 90 dana. Tiskanje misala trebalo je trajati najmanje 5 puta više. Dakako uz pretpostavku da se radilo na isti način.

Ako Baromić nije doveo izvana "radnu ekipu", ona je morala već postojati u Senju.

Na osnovi elemenata koji se nalaze na grbu senjskoga zlatara Martina Živkovića i onih na znaku Senjske glagoljske tiskare, može se uočiti veza između ekipe stručnjaka za jezik i pismo te one druge koja je obavljala tehničke poslove. Prvi se spominju u kolofonu, a drugi su uključeni u tiskaru pod njenim znakom. Ta veza nazrijeva se kod *Spovidi općene*, ali bi se mogla protegnuti i na Misal.

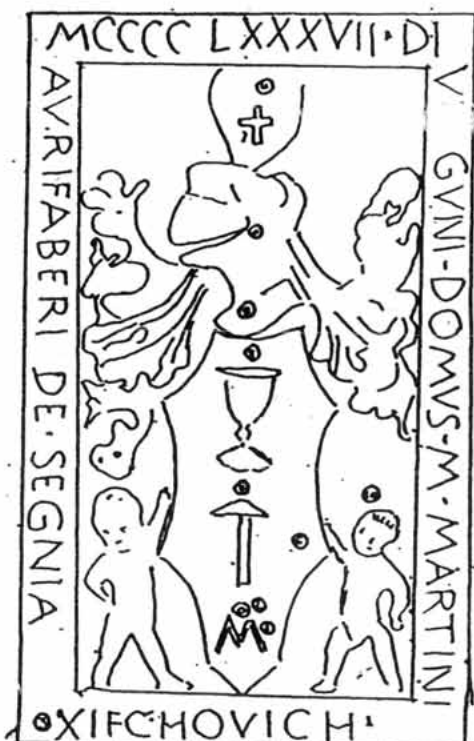
Kao i u svakom prometnom i trgovačkom središtu, u Senju je bio razvijen zlatarski zanat. Senjske zlatare nalazimo u 15. stoljeću u Rijeci i Dubrovniku, a sigurno je da ih je postojalo i više za koje ne znamo. Od zlatara koji su djelovali u Senju najpoznatiji nam je Martin Živković.⁵ Od njega se sačuvao do danas kalež s njegovim natpisom i godinom izrade 1487. Čuva se u *Sakralnoj baštini* u Senju. Imamo sreću da znamo gdje je bila zlatareva kuća, a to znači i radnja. Ona se i danas nalazi sučelice pročelju katedrale, dakle s druge strane malog trga. Ušavši kroz glavna vrata u tu kuću, s desne strane na zidu je grb Martina Živkovića (vidi sl. 1). Po pravokutnom obrubu ide natpis: DOMVS M. MARTINI XIFCHOVICH AVRIFABERI DE SEGNA. MCCCLXXXVII DIE VIII GVNI. (Grb je, dakle, napravljen iste godine kada i gore spomenuti kalež.) Tu imamo osnovne elemente grba: štit i kacigu. Štit ima svoje držače (renesansni putti), a kaciga svoju ornamentiku. Na donjem dijelu štita je veliko slovo *M*, a iznad njega je najprije malo slovo *o*, zatim čekić pa kalež. Iznad kacige nalazi se križ.

⁵ Ivo Lentić, *Zlatarski predmeti iz XV. i XVI. stoljeća u Riznici senjske katedrale*, Senjski zbornik, 17, Senj 1990., str. 113.-123. Prije nego je došao u Senj, Živković je učio zanat u Dubrovniku, rodnom mjestu poznatoga tiskara Boninusa (Dobričevića).



Sl. 1. Grb senjskog zlatara Martina Živkovića iz godine 1487.

1. M - Martin
2. O - prsten (?)
3. X - Živković (Xifchovich)
4. križ
5. okvir

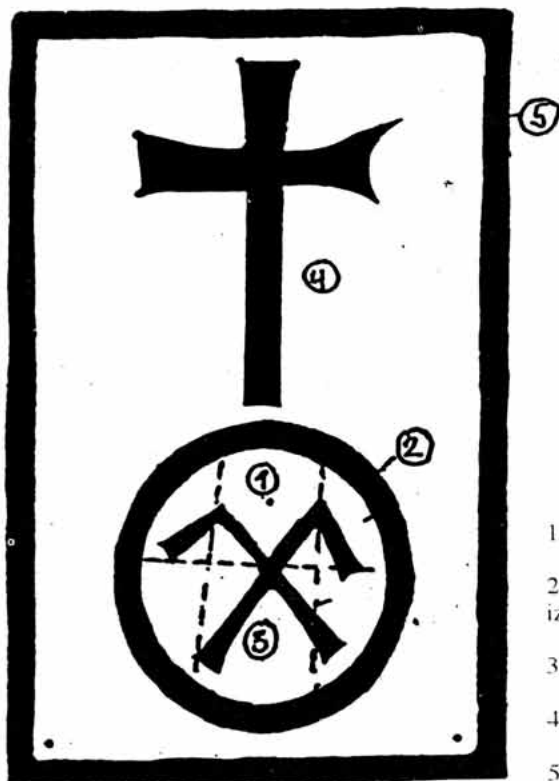


Sl 2. Precrt Živkovićeve grba

6. štit
7. čekić
8. kalež
9. kaciga
10. držači štita (putti)

Jasno je da veliko slovo *M* označuje ime Martinus. Malo slovo *o* najvjerojatnije označuje prsten, česti proizvod zlatarskog rada. Čekić je alat kojim se radi, a kalež je drugi proizvod. Po podnožju i nodusu taj je kalež veoma sličan onome koji smo gore spomenuli. Valja paziti da je donji obrub ispunjen prezimenom XIFCOVICH. Za ime je samo inicijal *M*, upravo iznad prezimena.⁶

⁶ Nije jasno zašto je Martin svoje prezime pisao početnim slovom *X*. Godine 1493. dobili su plemstvo Mikša Živković i njegov sin Ivan. U kraljevoj povelji njihovo se prezime piše Sywkowyth. (Mile Magdić, *Prilozi za povijest starih plemićkih porodica senjskih*, Starine JAZU, 15 (1883.), str. 155.-156.). Očito je da se radi o istom prezimenu.



Sl. 4. Znak Senjske tiskare (negativ) s označenim pojedinim elementima

1. Znak iznad vodoravne crte je slovo *M*
2. Krug oko monograma jest uvećani prsten iznad slova *M* na sl. 1.
3. Znak između okomitih crta je slovo *X*
4. križ
5. okvir

Možemo tada jasno vidjeti da se na znaku ne nalazi nijedan element koji ne bi bio u grbu. Izgleda da je posrijedi logičan razvoj iste cjeline, samo u jednom slučaju riječ je o grbu, a u drugom o znaku, rasterećenom nekih elemenata koji su karakteristični samo za grbove (štit i kaciga). Prsten nije iznad slova *M*, nego ga okružuje. Prezime nije napisano u cijelosti ispod inicijala imena (*M*), nego je i tu samo inicijal *X*(ifchovich). Jedan i drugi inicijal stilizirani su u obliku monograma. (Ako se bočne strane od monograma maknu, imamo *X*(ifchovich), a ako se donji dio inicijala *X* odstrani, imamo inicijal *M*(artin). Prema tome bi se i onaj znak u krugu mogao čitati *M*(artin) *X*(ifchovich). Krug, odnosno prsten, ne nalazi se sada iznad inicijala, nego ih okružuje. U stilizaciji znaka zacijelo se nije išlo samo za tim da se pojedini elementi tek prenesu i slože u istim omjerima. Tu se tražila dodatna znakovitost, a možemo reći i umijeća. Došlo je do nove kreacije, ali u okvirima postojećih elemenata, koji u novom sklopu mogu imati i svoje dodatno značenje.

Budući da je riječ o tiskari, nije trebalo stavljati čekić i kalež, nego je ostao

samo križ, koji se nalazi na vrhu grba. Taj križ na znaku ima, kako reko, nepravilna izduženja. Ona na kraju imaju nešto poput različitih profila (oštrica) za obrađivanje kovine. Budući da su uklonjeni oni elementi koji ne pripadaju znaku (štit i kaciga), i ne izražavaju novu djelatnost radnje ili oficine (čekić i kalež), križ je došao odmah iznad monograma.⁷ Pravokutnik koji sve to okružuje nije po razmjerima jednak onome na grbu, ali mu je veoma blizu.⁸

S određenom se dozom sigurnosti može reći da je kuća nasuprot čelnoj fasadi senjske katedrale, gdje se i danas nalazi spomenuti grb, doista pripadala zlataru Živkoviću, odnosno da grb nije odnekuda donesen u tu kuću. Zlatar je morao tijesno surađivati s Kaptolom i drugim crkvenim ustanovama, jer su one naručivale najdragocjenije stvari, ili su za njih bile naručivane. Da i nemamo nikakva podatka o takvoj povezanosti, logično bi bilo pretpostaviti da su kanonici surađivali u fazi rada tiskare s jednom uglednom zanatsko-umjetničkom radnjom koja se u isto vrijeme nalazila tik do katedrale. Budući da se svi elementi na znaku tiskare nalaze i na grbu poznatog senjskog zlatara Martina Živkovića, nismo na čistoj pretpostavci nego imamo i neke podatke o tim vezama. Koje su naravi bile te veze, teško bi se iz rečenoga moglo definirati. One mogu ići u rasponu od toga da je u Senju Martin Živković bio za Baromića i druge kanonike ono što je u Veneciji bio Torresani (vlasnik tiskare), pa do toga

⁷ Tiskara izgleda nije bila tako tehnički opremljena da bi se uopće mogao otisnuti onakav grb kakav je u Živkovićevoj kući. To bi također mogao biti razlog reduciranja elemenata na znaku do mjere koju može podnijeti tiskara. Već je spomenuto da je Kožičić pojedine klišeje naručivao u drugim tiskarama jer njegova u Rijeci nije bila za to osposobljena. Do redukcije znakovlja na kraju *Spovidi općene* moglo bi, dakle, doći i zbog ograničenih mogućnosti tiskare.

⁸ Već je bilo više pokušaja tumačenja tog tiskarskog znaka. Zvonimir Kulundžić pročitao ga je kao monogram *AM*, što znači *A*(ndrija iz) *M*(utine), senjski biskup iz onog vremena (*Glagoljska štamparija XV-XVI stoljeća Kosiinj - Senj - Rijeka*, Senjski zbornik, 2, Senj 1966., str. 218.). Anica Nazor je nakon toga izrazila sklonost tumačenju da je riječ o dva prekrivena kutomjera, slično kao što je na "jednom renesansnom kamenom reljefnom grbu koji je uzidan u dvorište Gradske vijećnice u Trogiru" (*Osvrt na povijest naših najstarijih štamparija*, Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 1-2, Zagreb 1967., str. 12.). Tome se usprotivio Kulundžić, ponavljajući stara i donoseći nova objašnjenja za svoju prosudbu da je riječ o monogramu biskupa Andrije iz Mutine. Nedostatak poprečne crtice na slovu *A* mogao je prema njemu nastati: "Iz umjetničke slobode kreatora kome se pričinilo da bi mu ta crtica mogla pokvariti kompozicionu cjelinu i ritam linija", ili stoga "što se drvorezac, koji je bio očito dosta nevjest pobojava da će sječenjem te linijice prouzročiti otpadanje onog malog trokuta u kutu preloma linija slova *A*" (*Tragedija hrvatske historiografije*, Zagreb 1970., str. 300. Zahvaljujem Ivanu Remeti koji me upozorio na to Kulundžićevo mišljenje.). Na znanstvenom skupu *Senjski glagoljski krug* (Zagreb, 21. i 22. studenoga 1994.) dr. Frano Paro govorio je 21. studenoga 1994. o tom znaku Senjske glagoljske tiskare kao o vrhunskom geometrijskom umijeću. Njegovo razmatranje ne upućuje na tumačenja koja sam ja ovdje ponudio. Budući da izlaganje nisam izravno pratio, nego sam o njemu čuo iz drugih usta, nisam se ovdje mogao na nj osvrnuti niti se njime služiti u svojim razmatranjima.

da je Živković tek materijalno pomagao Blažu i suradnicima u stvaranju preduvjeta za tiskanje i za rad same tiskare. Po svoj prilici riječ je o nečemu između te dvije krajnosti. Prema tome, vjerojatno je u kući zlatara Martina Živkovića tiskana *Spovid općena*. Možda nema razloga da tražimo neko drugo mjesto za Senjski misal. Čini mi se da su i inicijali iz Senjskog misala slični motivima s kaleža spomenutog Martina Živkovića. No tu procjenu ostavljam drugima, jer sličnost na tom području može imati posve druge razloge.

Gornja razmišljanja odnose se samo na prvo razdoblje rada Senjske glagoljske tiskare (1494.-1496.). Što se tiče drugog razdoblja njenoga rada (1507.-1508.), tu nam je jasno da je tiskara bila u kući (hiži) arhižakna Silvestra Bedričića. Gdje bi mogla biti ta hiža, možemo na stranicama ovoga *Zbornika* pročitati u članku Pavla Tijana.

Wo wirkte die Senjer glagolitische Buchdruckerei von 1494 bis 1496?

Zusammenfassung

Das Senjer glagolitische Missal wurde am 7. Juli 1464 herausgegeben. Ein Jahr vorher hatte Senjer Domherr Blaž Baromić in Venedig sein glagolitisches Brevier gedruckt. Die gesamte Tätigkeit um die Errichtung der Senjer glagolitischen Buchdruckerei in der ersten Periode ihrer Tätigkeit ist mit dem Namen von Blaž Baromić gebunden. Die Rolle der Leute die die Druckprofession praktizierten, Maschinen einrichteten und Bücher einbanden ist bis zum heutigen Tag zu wenig erforscht worden. Ein solcher Betrieb war zum Buchdrucken unbedingt nötig.

Der Autor dieses Artikels analysiert das Zeichen der Senjer Buchdruckerei aus der letzten Seite der *Spovid općena* und das Wappen des Senjer Goldschmieds Martin Živković (nach der alten Orthographie: Xifkovich), und stellt den Zusammenhang zwischen dem Zeichen und dem Wappen fest. Das heißt, daß der oben erwähnte Goldschmied in der Tätigkeit der Buchdruckerei bedeutende Rolle hätte spielen können. Dieser Meinung nach, druckte die technische Arbeitsgruppe von Martin Živković die von den Domherrn vorbereitete Werke ab, und band sie ein.